SELÇUKTÜRKİYAT
Nisan / April 2023; (57): 161-184
e-ISSN 2458-9071
Doi: 10.21563/sutad.1285146
Yayıncı / Published by:
Selçuk Üniversitesi /Selçuk University

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'de Ekonomi ve Emisyon Politikalarının Değişimi (1930-1950): Tarihsel Bir Bakış

Change of Economy and Emission Policies in Turkey (1930-1950): A Historical Overview

Hasan YAPICI *

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,*
hasan.yapici@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3308-9024
Kütahya / TÜRKİYE

** Dr. Lecturer. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education*
hasan.yapici@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3308-9024
Kütahya / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: *25/06/2021*
Kabul/Accepted: *26/05/2022*

Öz

Merkez Bankaları, gelişmiş ekonomilerde para politikalarının belirlenmesi ve uygulanması açısından büyük önem arz etmektedir. Dünya ekonomi tarihinde Merkez Bankası şeklindeki veya en azından bu yapıdaki örgütlenmeye en erken 17. yüzyılda İngiltere'de rastlanmaktadır. 19. yüzyıl ile birlikte ise bu tarz bankaların sayısı artmış ve nihayetinde başlangıçta özel sermaye eli ile kurulmuş olan bankalar devletleştirilmiştir. Devletler böylelikle para ve kredi sistemlerinin kontrol mekanizmalarını oluşturabilmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nde Merkez Bankası'nın kuruluşu 1930 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce Merkez Bankası'nın kurulması için büyük çaba sarf edilmişse de şartların el vermemesi nedeniyle bankanın kuruluşu gecikmiştir. Takvimler 1929 yılını işaret ettiğinde, kapitalist sahada çıkan büyük buhran diğer devletlerin olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik yapısını da alt üst etmiştir. Krizin ilk etkileri Türk Lirasının değerinde hissedildiği için Merkez Bankası'nın kuruluşu hızlandırılmıştır. Nitekim bankanın kuruluşunun akabinde para konusunda kontrol mekanizması tamamıyla devletin eline geçmiştir. Bununla birlikte ekonomik yapının refah seviyesini arttırabilmek için Cumhuriyet Halk Fırkasının 3. kurultayında devletçilik/devlet kapitalizmi 6 oktan biri haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bir yandan para politikaları Merkez Bankası eli ile denetim altına alınırken, bir yandan da devlet kapitalizmi ile ekonomik yapılanma tamamıyla dönüşüme uğramıştır. Fakat II. Dünya Savaşı'nın ardından şartların zorlamasıyla bu politikalar iktidar tarafından tam aksi yönde tekrardan dönüştürülmüştür.

Anahtar Kelimeler:
Cumhuriyet Halk Partisi, Devlet Kapitalizmi, Para Politikaları, Merkez Bankası, Türkiye İktisadiyatı.

Abstract

Central Banks constitute great significance in determination and implementation of monetary policies in developed economies. In the history of the economics of the world, organization in the form of a Central Bank or a similar institution was encountered at the earliest in the 17th century in England. By the 19th century, the number of such banks increased, and eventually, banks that had been established by private capital were nationalized. In this way, states managed to establish the control mechanisms of their monetary and credit systems. In the Republic of Turkey, the Central Bank was founded in 1930. Although great efforts had been made for the establishment of a central bank before this date, it was delayed due to unfavorable circumstances. In the year 1929, the Great Depression that emerged in the capitalist world turned the economic structure of the Republic of Turkey upside-down, as in the case of several other countries. As the initial effects of the crisis were felt in the value of the Turkish Lira, the establishment process of the Central Bank was accelerated. Accordingly, by

the time the bank had been established, the control mechanism on money was transferred completely to the state. Moreover, to be able to increase the prosperity level of the economic structure, in the 3rd meeting of the Republican People's Party [Cumhuriyet Halk Fırkası], statism/state capitalism was made one of the 6 arrows symbolizing the principles of the founder of the country, Atatürk. Therefore, while monetary policies were taken under control through the Central Bank on the one hand, the economic organization experienced a complete transformation with state capitalism on the other hand. Nevertheless, with the pressure created by the circumstances of the period following World War II, the Government re-transformed these policies in the exact opposite direction.

Keywords:
Republican People's Party, State Capitalism, Monetary Policies, Central Bank, Turkish Economy.

Makale Bilgileri

Etik Kurul Kararı:	*Etik kurul kararından muaftır.*
Katılımcı Rızası:	*Katılımı yok.*
Mali Destek:	*Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.*
Çıkar Çatışması:	*Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.*
Telif Hakları:	*Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.*
Değerlendirme:	*İki dış hakem / Çift taraflı körleme.*
Benzerlik Taraması:	*Yapıldı – iThenticate.*
Etik Beyan:	*sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com*
Lisans:	*Bu eser Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.*

Article Information

Ethics Committee Approval:	*It is exempt from the ethics committee approval.*
Informed Consent:	*No participants.*
Financial Support:	*The study received no financial support from any institution or project.*
Conflict of Interest:	*No conflict of interest.*
Copyrights:	*The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.*
Assessment:	*Two external referees / Double blind.*
Similarity Screening:	*Checked – iThenticate.*
Ethical Statement:	*selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr*
License:	*Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti ekonomi politikalarının kökenleri Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi yapısı içerisinde yer almaktadır. Cumhuriyet döneminin alt yapı kaynaklarının (ekonomi, kültür, siyaset vs.) Osmanlı'dan devralınan miras içerisinde olduğu düşünüldüğünde, özellikle 1923-1947 sürecinde, İttihatçıların ekonomi politikalarının bir kısmının devam ettirildiği görülmektedir. Bu kapsamda 19. yüzyıldan başlamak üzere Türk iktisat tarihi içerisinde çeşitli kırılmaların yaşandığı ve bu kırılmalara bağlı olarak ekonomik yapının tam anlamıyla dönüşüme uğradığı görülmektedir. Kırılma noktalarından ilki 1838 yılında imzalanan felaket antlaşmasıdır.[1] Bu antlaşmayla ile birlikte Osmanlı'nın ekonomik sistematiği dönüştürülmüş ve dolayısıyla Osmanlı yarı sömürge haline gelmiştir (Cem, 2010, s. 192-193).

Devlet yarı sömürge haline getirilirken, Türk iktisadiyatı kapitalizme açılmıştır. Değişen dünyada devletlerin yeni ekonomik sistemin parçası olması ve yine iktisadi ilerleyişini bu minvalde güçlendirmek istemesi tabii bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Fakat bu noktada imparatorlukta ortaya çıkan özellikle siyasi bunalımdan kaynaklanan bir çözüm arayışı içerisinde antlaşmayı imza ettiğinden söz etmek gerekir. Nitekim antlaşma şartları arasında gümrük duvarlarının[2] yüksek tutulamaması bu nedenden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla antlaşma Osmanlı iktisadiyatı için tam bir felaket olmuş ve akabinde gerçekleşecek olan olaylarda ekonominin çöküntüye uğrayışının çıkış noktası olarak tarihe bir iz düşüm bırakmıştır.

Devlet ekonomisinin dönüşüme uğradığı ikinci durak ise Balkan Savaşları olmuştur. İlk olarak 19. yüzyıl dünya siyasasına milliyetçilik damga vururken bu duruma bağlı olarak imparatorluklar çözülme süreci içerisine girmiştir. Döneminin en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı da bu ideolojiden nasibini almıştır. Nitekim dağılma sürecine giren Osmanlı'da, aydınlar sürekli olarak *"bu devlet nasıl*

---

[1] 19. yüzyıla kadar Kapitalizmin Avrupa'da özellikle de İngiltere'de gelişmesine paralel olarak yeni sömürgeler elde edebilmek için İngilizler, Osmanlı'nın ekonomik yapısı ile ilgili olarak bazı konulardan şikâyet etmişlerdir. Bunlarda ilki iç gümrük meselesidir. İkincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun *tekel sistemi* (yed-i vahit) ve üçüncüsü ise *toprak satın alma usulleri*dir. İç gümrüklerde kanun gereği olarak yabancı tüccarın satış yapması yasaklanmıştır. Yabancı tüccar malını Osmanlı'ya satarken, ülkeye bu ihraç malları yerli tüccar aracılığı ile dağılmıştır. Dolayısıyla yabancı tüccar buradan daha fazla kar elde edememiştir. Bunun dışında tekel sistemi ile devletin bazı tüccarlara tanıdığı imtiyaz nedeniyle yabancı tüccarlar bu alanlara girememiştir. Ayrıca toprak sahiplenme usulüne bağlı olarak, Osmanlı tebaasının dışında yabancıların gayrimenkul sahiplenmesi yasaklanmıştır. Bir anlamda Osmanlı'nın sömürge haline gelmesi yine Osmanlı'nın koymuş olduğu kanunlarla engellenmiştir/yasaklanmıştır. Bütün bu sebeplerden ötürü İngiliz emperyalizmi Osmanlı'yı sömürge haline getiremediği için her platformda yasakların kaldırılmasını dile getirmiştir. Bir anlamda İngiltere bu yasakların kaldırılması için fırsat kollamaktadır. Aradıkları fırsat ise Mehmet Ali Paşa isyanı ile ellerine geçmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu zor durumdan kurutulabilmek için 16.08.1838 tarihinde Balta Limanı Antlaşmasını imzalamıştır. Böylelikle şikâyet edilen bütün konular İngiltere lehine çözüme kavuşmuştur. Bkz. (Avcıoğlu, 1968, s. 50; Kocaoğlu, 1995, s. 204; Dura & Altıparmak, 2000, s. 18).

[2] Bu antlaşma ile birlikte ihracattan alınan vergiler % 12'ye yükseltilirken ithalattan alınan vergiler % 5 olarak kalmıştır. Ayrıca iç gümrüklerde yerli tüccar vergi ödemeye devam ederken yabancı tüccar bu yükümlülükten kurtulmuştur (Pamuk, 1988, s. 201).

kurtulur?" sorunsalına yanıt aramışlardır.[3] Bu minvalde kurulan İttihat ve Terakki 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan ettirmiştir (Ramsuar, 2011, s. 17; Kansu, 2011, s. 95; Ahmad, 2013, s. 31).

II. Meşrutiyet'in ilanı ülkenin dağılmasını engellemek için başlangıçta büyük umutlarla karşılanmıştır. Özellikle *İttihad-ı Anasır*ın gerçekleşeceği düşünülmüştür (Küçükkoyuncu, 2010, s. 61). Fakat Balkan Savaşları bu düşüncenin gerçekleşmeyeceğini, her açıdan (siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel) üniter devletlerin oluşumun engellenemeyeceği ve dolayısıyla imparatorluk bünyesindeki unsurların bir arada Osmanlı çatısı altında yaşamayacağını net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Siyasi düşüncedeki bu kırılma ekonomiye de yansımış ve nihayetinde Türkçülük ideolojisi çerçevesinde milli ekonomi politikaları uygulanmaya başlamıştır (Toprak, 1982, s. 18). Bu ekonomi politikalarının uygulanmasında halkın ortaya çıkarmış olduğu tepkiler de etkili olmuştur. Nitekim 1913-1914 Müslüman boykotajı bunun en güzel örneğidir ve savaş sonrasında yine Müslüman esnafların dükkân adresleri ve isimlerinin yazılı olduğu listeler hazırlanarak, Gayrimüslim tebaadan alışveriş edilmemesi istenmiştir (Toprak, 1995, s. 4).

I. Dünya Harbi milli ekonomi politikalarının uygulanması noktasında bir şans ortamı meydana getirmiştir. Bu süreçte özellikle gümrük duvarları yükseltilmiş ve ekonomi tamamen millileştirilmeye çalışılmıştır (Aydoğdu, 2016, s. 60-62). Fakat savaş sonunda imza edilen Mondros Mütarekesi ile işler değişmiştir. Ülkenin her yerinde başlayan işgallere karşı girişilen mücadele ertesinde (Kurtuluş Savaşı) zafer kazanılmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Yeni devletin oluşum sürecinde dönüm noktalarından biri de İzmir İktisat Kongresi olmuştur. 11.10.1922 tarihinde Mudanya Mütarekesinin imza edilişinin ardından Milli Mücadele sürecinin askeri safhası sona ermiş ve dolayısıyla artık barış görüşmeleri için hazırlıklar başlamıştır. Bu süreçte Türk siyasası için iki farklı olumsuzluğun ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan ilki emperyalistlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni zor duruma sokmak için barış görüşmelerine İstanbul hükümetini davet etmesidir. Bu ikili davetin ardından 01.10.1922 tarihinde Saltanat kaldırılmıştır.[4] Dolayısıyla saltanatın kaldırılışı ile birlikte egemenlik padişahtan alınmış ve aynı zamanda da savaş ilanı ve barış gibi bütün haklar meclise devredilmiştir. Bununla birlikte Saltanatın kaldırılışı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu da ortadan kalkmış ve barış görüşmelerine TBMM'nin seçtiği heyetin katılması kesinleşmiştir. Ortaya çıkan sorunlardan ikincisini ise meclisin kendi içerisinden kaynaklanan bir problem olarak algılamak gerekmektedir; *meclis içi muhalefet*. Aslında meclis içerisindeki muhalefetin kökenleri meclisin açıldığından itibaren süre gelen bir durumdur. Fakat başlangıçta ülkenin kurtuluşunun asıl hedef

[3] Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirleri devleti kurtarmaya yönelik olarak üretilmiş ideolojilerdir (Aybars, 2012, s. 21; Akşin, 2001, s. 372; Mardin, 2014, s. 75-76; Tunaya, 2004, s. 75-79).

[4] Saltanatın kaldırılışı yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da dikkatle takip edilmiştir. Hatta bu süreçte savaşın çok uzağında olan Avustralya bile çeşitli gazetelerinde konuya değinmiştir. (Sarıkoyuncu - Değerli, 2020, s. 93).

olması nedeniyle bu muhalefet derinleşmemiştir. Meclis içerisindeki muhalefete bağlı olarak keskin tartışmaların yaşanmaya başlandığı ilk durum Sakarya Savaşı öncesinde ortaya çıkarken[5], Mustafa Kemal (Atatürk)[6]'ün isteği ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (A-RMHG) kurulması ile işler biraz daha karmaşık hale gelmiştir. Bu şekilde A-RMHG'ye karşılık olarak Türk siyasi tarihine bir iz düşüm bırakacak olan İkinci Grup kurulmuştur (Demirel, 2013, s. 212,380,394). İki grup arasındaki tartışma Lozan barış görüşmelerine katılacak olan heyetin seçimi konusu gündeme geldiğinde daha da şiddetli bir hal almıştır. Fakat barış görüşmelerine gidecek olan heyetin belirlenmesi için oylama yapılması neticesinde bu konu da çözüme kavuşmuştur (Bolat & Demirarslan, 2013, s. 33). Dolayısıyla Lozan görüşmeleri daha başlamadan ortaya çıkan iki problem de böylelikle halledilmiştir.

Lozan barış görüşmelerinin başlamasının ardından İtilaf güçlerinin bazı meselelerde özellikle ısrarcı davranmaları Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı için reddedilmiş ve görüşmelerin ilk safhası da böylelikle sona ermiştir (İnce, 2013, s.118). İzmir İktisat Kongresinin tam da böyle bir ortamda toplanması ise tesadüfi bir durum değildir. Dolayısıyla kapitülasyonların devamı niteliğinde talepte bulunan emperyalistlere, bağımsız bir devlet kurulacağı gibi bağımsız bir ekonomik sistemin geliştirileceği ifade edilmek istenmiştir. Ekonomik yapı ile ilintili olan bütün unsurların kongreye davet edilmesi ve kongrede yine bütün ekonomik paydaşlarla ilgili kararların alınması bu durumu ortaya koymaktadır. Nitekim kongrede alınmış olan karalar bağlamında bağımsız bir ekonomi politikasının izleneceği ve Türk iktisadiyatının bu minvalde çeşitli kurumları oluşturarak yükseltileceği ifade edilmiştir (İnan, 1989, s. 21-55).

İzmir İktisat Kongresinin toplanışının ardından yeni devletin kurulmasıyla birlikte, bu kongre de alınmış olan kararlar birer birer hayata geçirilmeye ve bu şekilde de Türk ekonomisi bağımsızlık temelinde kalkındırılmaya çalışılmıştır. 1923 yılından başlamak üzere 1931 yılına kadar geçen süre zarfında Türkiye Bankaları "İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası" (Bankaların kuruluşları için: Kocabaşoğlu, 2001, s. 45; Gül, 1989, s. 65; Demirel, 2014, s.25), İktisat Vekâleti, Ali İktisat Meclisi ve İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur (Koraltürk, 1996, s. 49; Köse, 2010, s. 22; Yapıcı, 2019, s. 59). Bu kurumların yanı sıra Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte sanayiciler desteklenmiştir. Dolayısıyla 1923 yılında gerçekleştirilen kongrenin kararları hızlı bir biçimde 1929 yılına kadar uygulanmış ve ekonomik yapılanma, karma ekonomi politikaları (hem devletçi hem liberal) ile birlikte oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat 1929 yılına gelindiğinde Türk ekonomisi tekrardan bir dönüşüme uğramıştır.

Aslında yönetici kadro açısından, 1929 yılı Türkiye için ekonomik bağlamda tam bağımsızlığın başlangıcı olarak kabul edilecek bir tarih olacaktır. Bunun temel nedeni

---

[5] Sakarya Savaşı öncesinde meclis içerisinde yaşanan tartışmalardan bir tanesi de Başkumandanlık meselesinden kaynaklanmıştır. Fakat tartışmalara rağmen kanun 05.08.1921'de kabul edilmiştir (Yaman, 1992, s. 85).

[6] Soyadı kanunun 1934 yılında kabul edilmesi nedeniyle çalışmada 1934 tarihinden önceki dönem bahsedilirken kişilerin soyadları parantez içerisine alınmıştır.

ise Lozan'dan kalma ticari sınırlılıklardır.[7] Nitekim Lozan Ticaret sözleşmesi kapsamında gümrüklerde 1929 yılına kadar bağımsız bir politika izlenememiştir. Bu açıdan gümrük politikalarının da özgürleşmesinin ardından, gelecek olan vergiler ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacağı için değişim büyük umutlarla beklenmiştir. Bu dönüşüm beklentisi karşılanmıştır fakat istenildiği şekilde olmamıştır. 1929 yılında çıkan büyük ekonomik buhran bütün dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiş ve ardından alınan tedbirlerle II. Dünya Savaşı'na kadar hüküm sürecek olan ekonomik model ve buna bağlı olarak ortaya çıkan politikalar Türk ekonomi tarihine bir iz düşüm bırakmıştır. Çalışmanın amacı devlet kapitalizminin etkin olduğu süreçte merkez bankası ihtiyacının doğması ve devleti yöneten parti olarak Cumhuriyet Halk Partisinin iktidarını devredinceye kadar geçen süre içerisinde uygulamış olduğu para politikalarını ortaya koymaktır. İlgili literatürde yapılan çalışılmalar incelediğinde, birincil kaynakların yanı sıra basının yeteri kadar kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu araştırmada tarihsel bakış açısına ek olarak dönemin koşullarının toplumsal yansıması da ifade edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de Ekonomi Ve Emisyon Politikalarının Değişimi (1930-1950)

1929 yılında New York Borsası'nın çöküşüyle birlikte büyük kapitalist buhran ortaya çıkarak bütün dünyayı etkilemiş ve ülkeler bu buhranın tahribatını minimize edebilmek ve dahi bundan kurtulabilmek için çeşitli arayışlar içerisine girmişlerdir.[8] Dolayısıyla bu büyük buhrandan Türkiye Cumhuriyeti de şiddetle etkilenmiştir.

Büyük kriz Türk ekonomisi üzerinde çok ciddi ölçüde tahribat yaparak Türk Lirası, sanayi, ticaret sektörü, dış ve iç ticaret dengelerini sarsmıştır. Bu açıdan kriz Türkiye'nin bütün ekonomik sistemini derinden etkilemiştir. Özellikle TL'nin Sterlin karşısında değer kaybetmeye başlaması bir panik havası yaratmıştır. Bu değer kaybının sebebi başlangıçta tam olarak algılanamamış ve bu durum dış ticaret dengesindeki bozulma, gümrük meselesi veya bankaların işgüzarlığı gibi sebeplere bağlanmıştır. Hatta dönemin Kambiyo Borsası İdare Meclisi başkanı Sadi Bey, piyasada TL'nin az olduğu ve bu nedenle bankaların piyasadan TL topladığı ve paranın değer kaybetmesinin asıl sebebinin ise gümrükten geçen ve vergi alınmayan eşyalardan kaynaklandığını belirtmiştir (İstanbul'daki Bankalar Türk Parasının Kıymetini Düşürüyorlar mı?, 11.09.1929). Dolayısıyla o dönem için yönetici kadro başlangıçta krizi net olarak algılayamamıştır ki Kambiyo Borsası İdare Meclisi başkanı bile bunu fark edemeyerek durumu gümrüklere bağlamıştır. Fakat bu belirsizliğe rağmen para üzerindeki değer kaybı gün geçtikçe artmıştır. 1928 yılından 1929'a geçişte TL, Sterlin karşısında %5.43 değer kaybetmiştir. Bu oranın bir önceki yıla göre

---

[7] Lozan'dan kalma ticari sınırlılıkların olmasının yanı sıra ekonomik açıdan ülkenin bağımsızlığını kazanabilmesi için kapitülasyonların kaldırılışı ve akabindeki süreçte (1928) Osmanlı borçlarının taksimi bir milat olarak tarihe kaydedilmiştir (Dikmen, 2005, s. 151).

[8] 1929 ekonomik buhranının ortaya çıkışının nedenleri arasında; 1928 yılında Florida'da çıkan bir kasırganın emlak fiyatlarını etkilemesi ve buna bağlı olarak inşaat sektöründe gerilemelerin yaşanarak fabrikaların kapanmaya başlaması vardır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletlerinin; Avrupa ülkelerine verdiği kredileri geri alma konusunda sıkıntılar yaşaması, New York Federal Bankası'nın faiz hadlerini düşürmesi ve ABD'deki bankacılık sektörünün çarpıklığı yine krizin yaşanmasının sebepleri arasında yer almaktadır. (Tekeli & İlkin, 1977, s. 11-12; Duman, 2013, s. 214).

yaklaşık olarak 5 kat arttığı (Semiz & Akandere, 2001, s. 305) düşünülürse neden büyük bir panik yaşandığı da ortaya çıkmaktadır.

Krizi aşabilmek için devlet çeşitli önlemler almaya çalışmış fakat bu önlemler krizin etkilerini minimize etmekte başarılı olamamıştır.[9] Krizin alınan tedbirlerle aşılamaması nedeniyle Türkiye'de yeni bir iktisat politikası arayışı başlamış ve bu arayış döneminin yöneticilerinin tabiri ile *devletçilik/devlet kapitalizmi* ile son bulmuştur. Devletçiliğin, Cumhuriyet Halk Fırkası programına girişi ve dolayısıyla akabinde Türkiye iktisadi sahasında uygulama alanı buluşu 1931 sonrası gerçekleşmiştir. Nitekim 10 Mayıs 1931 tarihinde CHF'nin 3. Kurultayının açılış konuşmasını yapan Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), konuşmasında devletçiliğe değinmezken, üyelerin rahatça eleştiri yapmalarını istemesi ile bir takım kararların keskin bir biçimde alınacağının sinyalini vermiştir (Gazi Cumhuriyet Halk Fırkasının Üçüncü Büyük Kongresini Açtı, 11.05.1931, Gazi'nin Küşat Nutku, 11.05.1931). Aslında açılış konuşmasında Gazi, devletçiliğe değinmese de daha kongre toplanmadan Nisan ayında yayınlamış olduğu Millet Beyannamesinde partinin vasıflarını zikrederken devletçilik de bunun içerisinde yer almış ve dolayısıyla bu ilkenin 6 oktan biri olduğu resmen ifade edilmiştir. Nitekim bu ilkelerin sistematize edilmesi yine 3. Büyük Kurultay ile birlikte gerçekleşmiştir (C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, 1931, s. 10; Uzun, 2016, s. 282).

Kurultayda yapılan tartışmaların neticesinde devletçilik kabul edilirken tanımlaması da "*milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bil hassa iktisadi sahada devleti filen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır*" şeklinde, yine parti tarafından yapılmıştır (C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, 1931, s. 28). Bununla birlikte programın üçüncü kısmında normal sermayenin membaı bendinde yapılan açıklama ile bu sermayenin kaynağının milli tasarruf olduğu söylenirken aslında bir önceki dönemin (1923-1930) ekonomik yaklaşımına bir gönderme de bulunulmuştur. Bu gönderme ile birlikte artık yabancı sermayeye ve özel sermayeye büyük umutların bağlanmayacağı resmen açıklanmıştır (Bila, 2008, s. 58). Dolayısıyla bir önceki dönem ile çatışacak yeni dönem artık başlamıştır; *devlet kapitalizmi*.

Devletçilik/devlet kapitalizmi ile ilgili birçok tanım yapılmaktadır. Devletin iktisadi yaşama müdahaleci yaklaşımı olarak en geniş ifade ile tanımlanan devletçilik, dar anlamıyla Türkiye özelinde devletin işletmecilik yapması olarak ifade edilebilir (Sağlam, 1981, s. 71). 1930 sonrasında Sümerbank eli ile devletin bizzat kapitalist üretim faaliyetleri içerisinde bulunarak II. Dünya Savaşı sonuna kadar fabrikalar meydana getirip bunları işletmesi de açıklamayı ispat etmektedir. Fakat kavram Cumhuriyet döneminde veya Türkiye'de şartların zorlaması ile ortaya çıkan bir kavram değildir.

[9] Örneğin bu süreçte Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulurken aynı zamanda Kesebir planı devreye girmiştir. Dönemin İktisat Vekili (Şakir Kesebir) krizden kurtulabilmek için bir plan hazırlamıştır (Gül, 1989, s. 104). Bununla birlikte devletçilik ilkesinin resmileşmesinden önce alınan tedbirler arasında Menkul Kıymetler Kambiyo Kanunu ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu yer almaktadır (Eroğlu,2010, s. 27).

Wall Street Borsası'nın 1929 yılında felaket yaşamasının ardından ABD krizden New Deal[10] ile kurtulmaya çalışırken, Avrupa da krizi aşabilmek için çeşitli çözüm önerileri aramıştır. Bu kapsamda Keynes, devletin ekonomiye müdahale etmesini savunmuş ve 1930 sonrasında İngiltere'de ekonomik felsefe değişerek devlet ekonomiye müdahale etmiştir. Bununla birlikte 1929 sürecinde Almanya'da Hitler'in iktidarının çıkmasıyla, 1933 sonrası devletçi politikalar uygulanarak işsizlik 6 milyondan 2.6 milyona düşmüştür. Kriz sonrası devletçi politikalar uygulayan Batı ülkelerinden biri de İtalya'dır. Bankaların iflasını engelleyebilmek için sanayi payları devlet tarafından satın alınmıştır. Bunun dışında literatür incelendiğinde krizden en az etkilenen ülke Sovyetler Birliği olarak ifade edilmektedir. Nitekim 1917 Bolşevik Devrimi'nin akabinde planlı ekonomi süreci işler kılınmış ve bu nedenle de krizden en az etkilenen ülke SSCB olmuştur (Bulut, 2003, s. 80-85). Dolayısıyla İsmet Paşa'nın 1932 yılında yapmış olduğu SSCB gezisi boşuna yapılmış bir hamle değildir.

1931'de 3. Büyük Kurultayda devlet kapitalizminin resmileşmesinin ardından 1932 yılında bu ekonomi politikası zaman geçirilmeden uygulanmaya çalışılmıştır. Sadece özel sermayenin veya ekonomik alt yapı eksikliklerinden değil aynı zamanda da siyasi yaşamdan kaynaklanan bazı mecburiyetlerden dolayı[11] kurultayda alınan ekonomik kararların ivedilikle uygulanması gerekmiştir. Dolayısıyla krizden en az etkilenmiş ülkelerden biri olan SSCB'ye İsmet Paşa'nın gidişinin nedenlerinden bir tanesi de sistemin nasıl işlediğini öğrenmek ve ekonomik iş birliğini sağlamak istemesinden kaynaklandığını söylemek gerekir (Müezzinoğlu, 2018, s. 252).

SSCB ile olan görüşmeler neticesinde hızlı bir biçimde devlet kapitalizmini aktif hale getiren yönetici kadro, 1933 yılından başlamak üzere devletçiliğin veya bunun Türkiye versiyonunun ne olduğunu açıklamaya çalışmış ve bu kapsamda da II. Dünya Savaşının sonuna kadar tartışmalar yaşanmıştır.

Devletçilik, o dönem için Türkiye'de bir argüman olarak kullanılan veya tartışılan yeni bir kavram değildir. Türkiye bağlamında kavramın kökenlerini, uygulama alanlarını veya yine kavrama yönelik olarak tartışmaları Osmanlı'dan devralınan ekonomik miras içerisinde aramak gerekmektedir. Bu kapsamda devletçilik ile ilgili tartışmaların daha II. Meşrutiyet döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim İttihatçıların güçlendiği bu süreçte (Gökalp) ve (Tekinalp) gibi isimler iktisadi yapılanma içerisinde devletçiliği (Tekeli &İlkin, 2009, s. 79) ve bu kapsamda da büyük sanayiye duyulan ihtiyacı vurgulamışlardır. Örneğin Gökalp *"… ferdi mülkiyeti kaldırmaksızın içtimai servetleri fertlere gasp ettirmemek, umumun menfaatine sarf ettirmek üzere muhafaza ve tesmiyesine çalışmaktır"* derken esasında 1930 sonrasında yıllarca sürecek olan devletçiliğin nasıl olması gerektiğinin ideolojik alt yapısını hazırlamıştır

[10] New Deal; Franklin Delano Roosevelt'in iktidara gelişinin ardından ekonomik krizin etkilerini törpüleyebilmek ve Amerika Birleşik Devletleri ekonomisini yapılandırmak adına ortaya koymuş olduğu bir dizi yasaya verilen isimdir. Bu politika ile birlikte devletin ekonomiye müdahalesinin önü açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bulut, 2003, s. 82-84).

[11] Özel sermayenin yetersizliği, ekonomik alt yapı eksiklikleri (nüfus, eğitim, üretim vs.) ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunun ardından iktidara alternatif olması ve akabinde partinin kapatılarak Menemen Olayının yaşanması nedeniyle ekonomik sıkıntıların bir an evvel giderilmesi gerekmiştir. (Dinç, 2008, s. 7).

(2019, s. 176). Nitekim tamamen özel sermayeyi tasfiye etmekten kaçınan fakat memleket dâhilinde özel sermayenin yapamadığı işleri kalkınma adına yapmak olarak açıklık kazandırmıştır.

Cumhuriyet'in ilanının ardından 1930'a kadar devletçilik/devlet kapitalizmi ekonomi üzerinde kalkınmacı model olarak etkinleştirilmiş veya kullanılmış bir felsefe değildir. Fakat sürekli olarak yönetici kadronun aklının bir köşesinde yerini korumuştur. Bu süreçte ülkenin yeni kurulması, Batı ile olan iktisadi münasebetlerin iyileştirilmesi ve her alandaki alt yapı eksikliklerinin (bankalar, işletmeler, siyasi sistemin güçsüzlüğü, devrimler vs.) varlığı nedeniyle devletçilik etkin kılınmamıştır. Fakat devletin ekonomi üzerindeki ağırlığı da tartışılmaz bir gerçektir. Nitekim dönem içerisinde bankaların devlet öncülüğünde kurulması durumu ortaya koymaktadır. Aynı süreçte devrimlerin büyük bir bölümü tamamlanmış ve yine ekonomi ile ilintili olarak kurumlar oluşturulmuştur. Ayrıca Türkiye iktisat tarihinde ikinci defa çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte özel sermayeye destek olunmuştur.[12] Dolayısıyla devlet kapitalizmi etkinleştirilmemiş olsa bile bu süreçte devletin ekonomi üzerindeki etkinliği tartışılamaz bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

1930 sonrası devlet kapitalizmi II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar en etkili bir biçimde Türkiye iktisadi sahasında hayat bulmuştur. Dolayısıyla 1929 krizinin zorlamasıyla ve liberal görünümlü iktisat politikalarının işlemediğinin anlaşılmasıyla devlet kapitalizmi etkin kılınmıştır. Bu süreçte hem dış hem de iç konjonktürdeki gelişmelere paralel olarak devletçiliğin tanımı yapılmaya çalışılmış ve aynı zamanda da bu konuda tartışmalar yaşanmıştır. İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki devletçilik tartışmaları/tanımlamaları iktidarda olmayan ve iktidar içerisinde yer alan kişi ve gruplar etrafında iki farklı şekilde algılanmış (Tekeli & İlkin, 2009, s. 80) ve bu konuda kavram farklı gözükmese de felsefi temellerine inildiğinde taban tabana zıt olan anlamlar yüklenmeye çalışılmıştır.

İlk grupta yer alanlar (iktidarda olmayan grup) kendi içerisinde iki farklı görüşe sahiptir. Bunlardan birincisi kadro dergisi etrafında toplananların görüşleridir. Şevket Süreyya Aydemir'in liderliğini üstlendiği bu grubun düşüncesine göre Türkiye'deki ekonomik buhranın nedeni pazarın yetersiz oluşudur ve yine bu durum aslında Türkiye için bir şanstır (Aydemir, 1932a, s. 14). Bununla birlikte köy iktisadiyatının pazar için üretim yapası ve bu üretimi yaparken de teknik gelişmelerin kullanılmasını istemektedirler (Tökin 1932, s.19). İktisadi yaşama planla müdahale edilmesi gereğinde hemfikirdirler. Aydemir " … *plan mefhumu artık devrin en karakteristik mefhumudur*" derken bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir (1932b, s.8). İlk grupta yer alan ikinci düşüncenin lideri olan Ahmet Hamdi Başar ise İktisadi Devletçilik görüşünü savunurken devletin müdahaleci iktisat algılayışının süreli olması gerektiği üzerinde durup, millet iktisadiyatının yüceltilmesini istemektedir. O'na göre ülke sermaye birikimini kendi kendine sağlayacaktır (Tekeli & İlkin, 2009, s. 80; Gül, 1989, s. 116).

[12] 1927 yılında çıkartılan bu kanun ile birlikte yine aynı yılda bu kanundan yararlanan işletme sayısı 342 iken, 1932 yılında bu sayı 1432'ye çıkmıştır (Gül, 1989, s. 169). 1932-1939 yılları arasında kanun kapsamında yaralanan işletmeler için detaylı olarak bkz. (BCA, 22.11.1937: 30-10-0-0 / 24-138-1; BCA, 20.12.1940: 30-10-0-0 / 25-140-12; 1937 yılı için bkz. BCA, 12.04.1940: 30-10-0-0 / 25-140-4).

Nitekim ilk grupta yer alanların düşünceleri birbirine çok yakındır sadece nüans farklılıklarının olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci grupta (iktidar sahipleri) yer alanların devletçilik hakkındaki görüşlerini yine ikiye ayırmak mümkündür. Bunların ilki İş Bankası Grubu ve Âli İktisat Meclisi olarak gösterilebilir. Dolayısıyla liberal görüşe sahiptirler. Uygulanan ekonomik politikanın geçici olmasını isterlerken, özel sektöre de yaşam alanının tanınması gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Fakat iktidar sahipleri bloğunun ikinci görüşünü temsil eden İsmet İnönü ve Recep Peker gibi isimler direkt olarak devletin işletmecilik yapması üzerinde durmaktadırlar. Nitekim (Peker)'in Cumhuriyet Halk Fırkasının 4. Kurultayı'nın (09.05.1935) başlamasından bir gün evvel (8 Mayıs gecesi saat 19:30) Ankara radyosundan vermiş olduğu konferansta "*…Liberalizme karşı cephemizi daha sıkılaştırıyoruz… Teklerin ve hususi toplulukların faaliyetlerini genel menfaatlere aykırı olmak kaydı ile bağlıyoruz.*" derken, devletin bizatihi kapitalist sahaya inerek işletmecilik yapacağını ve diğer tüm durumlara karşı olduklarını net bir dille ifade etmiştir (Recep Peker'in Söylevi, 09.05.1935, R. Peker Radyoda Yeni Parti Programı Taslağı Üzerinde Önemli Bir Konuşma Yaptı, 09.05.1935). Bunun dışında İsmet (İnönü) ise devlet kapitalizminin etkin olduğu yıllarda yine devletçiliğin ne anlama geldiğini "*En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamayacak devlet tedbirleri ile, iktisatlarını müdafaaya ve kurtarmağa çalışıyorlar. Demek ki bizim devletçilikte müdafaa kuvvetini görmüş olmamız Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder*" şeklindeki açıklamaları ile bu ekonomik yapılanmaya mecbur olunduğunu vurgulamaktadır (İnönü, 1933, s.4). Dolayısıyla iktidarı elinde tutan kadro katı devletçiliği savunmuştur ve her ne kadar diğer çevreler buna şiddetle karşı çıkmış olsa da, devlet işletmeci olarak dönem içerisinde oluşturulan kurumlar eli ile kapitalist sahaya inmiştir.

Devletçi dönemin oluşturulan kurumlarından ilki Merkez Bankası'dır. Esasen devlet kapitalizminin etkin olduğu süreçten önce bu kurumun meydana getirilmiş olmasının temel nedeni para politikalarının belirlenmesi ve dolayısıyla iktisadi sahada yapılacak olan hamlelerin kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim gelişmiş toplumların para üzerindeki kontrolü Merkez Bankaları eli ile gerçekleştirilmektedir.

Literatür incelendiğinde Merkez Bankası şeklindeki ilk örgütlenmeye en azından bu tarzdaki yapılanmaya, en erken 17. yüzyıl İngiltere'sinde rastlanmaktadır. Bu tarz örgütlenmenin İngiltere'de çıkışının asıl sebebi ise kapitalizmin Britanya'da, diğer Batı ülkelerine göre daha etkin şekilde gelişme göstermesinden kaynaklanır. Nitekim bölgede bulunan soyluların 16. yüzyıldan itibaren büyük bir kısmının girişimciye dönüşmesi, kapitalizmin güçlenmesini ve bölgenin kapitalizmin merkez üssü olmasını sağlamıştır (Sombart, 2017, s. 171-173).

Takvimler 1694'ü işaret ettiğinde İngiltere'deki parayı elinde bulunduran bu toplumsal sınıf, hükümetlere borç verebilmek ve bu durumu denetimli bir şekilde yönlendirebilmek için sermayesi 1.1 milyon Sterlin olan Bank of England'ı kurmuştur. Akabinde bu durum diğer devletlere de örnek teşkil etmiş ve Fransa'da Banque de France 1800 tarihinde kurulurken, 1875'te Almanya'da Reichsbank ve 1914 tarihinde

de Amerika Birleşik Devletlerinde Federal Reserv System devreye sokulmuştur. Daha sonraki süreçte ise emisyon bankalarının sayıları gittikçe artmış ve bu kurumlar devletlerden ayrıcalıklar elde ederek banknot çıkarma yetkisine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla kıymetli senetler karşılığında para basabilmişlerdir. Süreç içerisinde ise özel sermaye ile kurulmuş olan bu bankalar devletleştirilmiş ve Merkez Bankaları da bu minvalde hayat bularak, devletler para ve kredi sistemlerini vücuda getirip konu hakkındaki denetimlerini arttırabilmiştir (Tokgöz, 1995, s. 1-2).

Türkiye iktisadiyatı içerisinde Merkez Bankası'nın vücuda getirilişi ve buna bağlı olarak para politikalarının rayına oturması 1930 yılından itibaren başlamıştır. Fakat bu tarihe gelene kadar devralınan miras içerisinde sistemin oluşturulabilmesi için çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesinde yani Klasik Osmanlı düzeni içerisinde para ve kredi sistemi kuyruklu sarraflar (hazine sarrafları) tarafından sağlanmıştır. Bu kişiler para değiştirme, teminat mektubu verme, borç senetlerini kırma ve borç verme gibi görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bir anlamda Merkez Bankaları'nın işlevlerini yerine getirmişlerdir.[13] Bilindiği üzere ilk dış borcun Kırım Harbi ile birlikte alınması ile başlayan sürecin ardından özellikle İngiliz ve Fransız sermayesinin birleşmesi ile Osmanlı Bankası kurulmuştur (Yetiz, 2016, s. 110). Banka, kuruluşunun akabinde adeta Merkez Bankası gibi hareket etmiştir. Nitekim otuz yıllığına banknot basması, bonoları iskonto etmesi, iç ve dış borçlara yönelik olarak faiz ve anaparaları ödemesi görevleri arasında yer almıştır (Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, , 2011, s. 2).

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlandırılmasının ardından Cumhuriyet dönemi ekonomisi açısından Merkez Bankası kurma fikri aslında 1930 yılından çok önce, İzmir İktisat Kongresinde gündeme gelmiştir. Nitekim ardındaki süreçte bankanın kurulması için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin 1927 yılında İş Bankası yöneticileri İtibar-ı Milli'nin[14], İş Bankası ile birleşmesinin akabinde, İnternationale Bemiddeling en Handelmaat Schappi firması ile konu hakkında temasa geçmiş fakat anlaşma sağlanamamıştır (Tekeli & İlkin, 1997, s. 257).

1930 yılına gelinceye değin Merkez Bankasının kurulabilmesi için yine yabancı uzmanlardan yardım istenmiştir. İlk olarak 1928 yılında Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Başkanı Dr. Vissering Türkiye'ye davet edilmiştir. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde hazırlamış olduğu raporunda Merkez Bankasının kurulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ardından Reichsbank Başkanı Hjalmar Schacht, konu ile alakadar olması için yine Türkiye'ye davet edilmiş fakat iş yoğunluğu nedeniyle Karl Müller'i önermiştir. Neticesinde daveti kabul eden Müller hazırlamış olduğu raporunda Türkiye'de Merkez Bankası'nın kurulabilmesi için şartların yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Alman uzmanların görüşlerinin hükümetin banka kurma politikası ile uyumlu olmaması nedeniyle bu sefer Türkiye, İtalya ile uzlaşma sağlamak

[13] Bu kişilere kuyruklu sarraflar denilmesinin sebebi hazine sarrafı olabilmeleri için kuyruklu berat verilmesinden kaynaklanır. (Tekeli & İlkin, 1997, s. 28).

[14] Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, İttihatçıların Milli İktisat projeleri çerçevesinde 1917 yılında kurulmuştur. 1927 yılına gelindiğinde ise banka İş Bankası'na devredilmiştir (Oktar & Varlı, 2009, s. 13).

istemiştir. İtalya'nın o süreç içerisinde dış ticaret bağlamında ihracattaki en yüksek paya sahip olması bunun temel nedenidir (Tezel, 2002, s.168). Dolayısıyla bu süreçte Kont Volpi ile temas sağlanmıştır. Volpi hazırlarmış olduğu raporunda Müller'in aksine Merkez Bankası'nın hemen kurulması gerektiği üzerinde durarak, Türk Lirasının istikrarı için bunun bir şart olduğunu vurgulamıştır (Tekeli & İlkin, 1997, s. 274,).

Alınan raporlar doğrultusunda şartların da olgunlaşmasına paralel olarak bankanın kurulabilmesi için bir tasarı hazırlanmıştır. Tasarı, Lozan Üniversitesi öğretim üyelerinden Profesör Morf'a incelettirilmiştir. Ardından Türkiye'de bulunan Fransız ekonomist Profesör Charles Rist'in de görüşleri alınmış ve nihayetinde Merkez Bankası'nın yasa tasarısı bu görüşlere göre tekrardan dizayn edilmiştir (Akgüç, 1992, s. 133-134).

Merkez Bankası yasa tasarısı Meclis'e 11.06.1930[15] tarihinde gelmiş ve kabul edilmiştir (Cumhuriyet Merkez Bankı Kanunu, 12.06.1930). Özel hukuk ve tüzel kişiliğe sahip olan banka 03.10.1931 tarihinde faaliyetine başlamıştır (Delice, 2015, s. 27). Çeşitli grupların katılımıyla on beş milyon TL sermaye ile vücuda getirilmiş olan bankanın pay senetleri A, B, C ve D olmak üzere ayrılmıştır. Tablo 1 pay senetleri ve sahipleri hakkında daha detaylı bilgi vermektedir.

Tablo 1: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Pay Senetleri Grupları ve Sahipleri (Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2011, s. 5).

Pay Senetleri Grupları	Pay Senetleri Sahipleri
A	Devlet
B	Milli Bankalar
C	Yabancı Bankalar ve İmtiyazlı Şirketler
D	Türk Ticaret Kuruluşları ve Özel Şirketler

Tablo 1'de ifade edildiği üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluş aşamasında pay senetleri dört gruba ayrılmış ve nerdeyse ekonomi ile ilintili olan bütün gruplar bankanın kuruluşunda pay senetlerinden satın alınmıştır. Bu nedenle adeta bir konsorsiyum şeklinde banka oluşturulmuştur. Banka kurulurken ise tesis heyeti üyeliklerine İş Bankası Genel Müdürü Celal Bey, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Bey, Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Bey, Osmanlı Bankası Genel Müdürü Mr. Desorbiye uzman olarak katılırken, Milli Bankalar temsilcisi olarak Ziraat Bankası'ndan Genel Müdür Yardımcısı Salahattin Bey, Sanayi ve Maadin Bankası Genel Müdürü Sadettin Bey, yabancı bankalar temsilcisi olarak Banka Komerçiyale İtalyana namına Mr. Pomi, İmtiyazlı Şirketlerin temsilcisi olarak İstanbul Tramvay ve Elektrik Şirketleri Müdürü Mr. Hansen seçilmiştir (BCA, 07.02.1931: 30-18-1-2/17-8-19).

Kuruluşunun ardından bankaya para piyasasını düzenlemek, TL'nin değerini korumak ve hazine işlemleri yapmak gibi görevler verilmiştir. Ayrıca para basma

[15] Tasarı Meclis gündemine ilk olarak 28.05.1930 ardından 09.06.1930 tarihlerinde gündeme gelmiştir (Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Bugün Millet Meclisine Takdim Ediliyor, 28.05.1930; Cumhuriyet Merkez Bankası Layihası Bugün Görüşülecek, 10.06.1930)

imtiyazı da verilen görevlerin arasında yer almaktadır (Akgüç, 1992, s. 136). Dolayısıyla dünyadaki diğer Merkez Bankaları hangi görevleri üstlenmişse, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na da aynı görevler verilmiştir.

Yapılan çalışmaların nihayete erdirilmesinin ardından 01.09.1931 tarihinde bankanın ana sözleşmesi hükümet tarafından onaylanmış ve Ekim ayında banka resmen faaliyete geçmiştir. Bu durum Hâkimiyet-i Milliye'nin satırlarına "*Cumhuriyet Merkez Bankası bu günden itibaren teşekkül etmiş ve işe başlamıştır. Ziraat Bankası binasında kapının yanına bankanın ismini ihtiva eden bir plaka takılmıştır.*" şekliyle yansımıştır (Cumhuriyet Merkez Bankası, 03.10.1931).

1929 yılı ekonomik krizinin, ülke ekonomileri üzerindeki büyük tahribatına rağmen Merkez Bankasının kurulması ve Türkiye ekonomisi içerisine eklemlenmesi, Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarının başarısı olarak tarihe bir iz düşüm bırakmıştır. Nitekim süreç içerisinde kapitalist sermayenin merkezi sayılacak ülkelerde bankaların kapandığı düşünülürse[16] Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının böyle bir ortamda kurulmasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bankanın kuruluşunun asıl nedeninin para politikalarını belirlemek/düzenlemek olduğu düşünüldüğünde, esas olarak iktisadi yapılanmada neden çok önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Para politikalarının belirlenmesi/düzenlenmesi üniter devlet algılayışı içerisinde tam bağımsızlık bağlamında ekonomik kalkınmayı sağlamak ve bununla birlikte ülkeyi refaha ulaştırabilmek için gelişmiş ülkelerin izlemiş olduğu politikaların başında gelmektedir. Tam bağımsızlık parolası ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti de para politikalarını belirleyebilmek için Merkez Bankasının kuruluşuna kadar çok fazla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bunun en temel nedeni ise savaştan yeni çıkılması ve dolayısıyla ekonomik yapılanmanın yeniden inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Buhranın etkisiyle bu konuda devlet olarak belirleyici olmanın ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Milli Mücadele sonrasında 1929'a kadar geçen süre zarfında devralınan miras içerisinde Merkez Bankası niteliğindeki Osmanlı Bankasının başlangıçta banknot basması ve bunun kullanılması sınırlı kalmıştır. Nitekim kâğıt paraların bankada altına çevrilebilmesi kullanım açısından güçsüzlüğünü ifade etmektedir. I. Dünya Savaşı ile birlikte bankanın para basma yetkisine son verilmiştir. İttihatçılar o dönem için müttefik Alman maliyecilerinin tavsiyelerini dikkatte alarak, Almanya'da 159 milyon liralık kâğıt para bastırarak (evrak-ı nakdiye) imparatorluk piyasasına sürmüşlerdir. Bu kâğıt paraların bir kısmı ise İzmir yangını ile birlikte yok olmuş (yaklaşık olarak 30 Milyon) kalan kısmı ise Cumhuriyet devrine aktarılmıştır. Nitekim savaş sonrasında Cumhuriyet'in devraldığı miras içerisinde para stoku 130-140 milyon liralık banknotlar ile 8-10 milyon civarında madeni para ve altın paralardır (Keyder, 1978, s.211-212).

[16] Bu süreçte kapitalizmin merkezi sayılacak ülkelerde ulusal ekonomiler ciddi oranda açık vermiş ve yine bankalar kapanmıştır. Örneğin İngiltere altı ayda 98 Milyon Sterlin açık verirken ABD'de Sawing Bank kapanmıştır (Buhranın Neticesinde, 03.10.1931).

Cumhuriyetin ilanının ardından para basmanın enflasyonist bir ortam oluşturacağının bilincinde olan yönetici kadronun bu konuda yapmış olduğu en önemli hamlelerden biri para basmamak olmuştur. Hatta Milli Mücadele sürecinde bile bu nedenle para basılmamıştır. 30.12.1925 tarihinde İmparatorluk'tan devralınan evrak-ı nakdiyenin yenileri ile değiştirilmesi için kanun çıkarılmıştır. Böylelikle para basmadan yeni paralar piyasaya sürülmüş ve enflasyondan kaçınılmıştır. İlk Türkiye Cumhuriyeti banknotları ise 1927 yılında dolaşıma çıkarılmıştır (Eroğlu, 2010, s.25). Bu kapsamda 1929 krizine kadar dolaşımdaki para miktarı Tablo 2 ifade edilmiştir.

Tablo 2: 1924-1929 Yılları Arası Parasal Göstergeler (Tezel, 2002, s.123).

Yıl	Dolaşımdaki Kâğıt ve Madeni Para (Milyon TL)	Bankalardaki toplam Mevduat (Milyon TL)	Dolaşımdaki Para ve Banka Mevduatı (Milyon TL)	Paranın Payı (%)	Mevduatın Payı (%)	Banka Kredileri (Milyon TL)
1924	156	76	232	67	33	123
1925	159	89	248	64	36	134
1926	159	117	276	58	42	145
1927	159	129	288	55	45	149
1928	165	171	336	49	51	191
1929	168	211	379	44	56	204

Tablo 2'de ifade edildiği üzere mevduatlar, krediler ve dolaşımdaki para miktarları 1924 yılından başlamak üzere sistematik bir biçimde artmıştır. 1925 yılından itibaren 1927 yılına kadar dolaşımdaki para miktarı sabit kalırken 1927 yılı sonrasında bu alanda artış yaşanmıştır. Bununla birlikte dolaşımdaki para ve banka mevduatı kısmında paranın payında azalma yaşanırken mevduat ve aynı zamanda da bankaların kredi hacmi arttırılırmıştır. Dolayısıyla buradan yola çıkarak ekonomik göstergelerde iyileşme yaşanmıştır. Fakat 1929 krizinde TL değer kaybetmiştir. Buna bağlı olarak 1929'da Menkul Kıymetler ve Kambiyo Kanunu (Eroğlu, 2010, s. 27), 1930 da ise Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır (Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, 21.02.1930; BCA, 1930: 30-18-1-2/8-9-19). İlk kanun ile döviz alış verişi yasaklanırken ikinci kanun ile spekülatif hareketlerin önüne geçmeye çalışılmıştır. Böylelikle devlet kapitalizminin etkin olduğu sürece, para politikalarının Merkez Bankası eli ile belirlenmesi ve parayı korumak için çıkartılmış olan iki kanunla girilmiştir.

1930 sonrasında devlet kapitalizmin etkin olduğu yıllarda para konusunda üç önemli gelişme daha yaşanmıştır. Nitekim 1933'te Mevduatı Koruma Kanunu ve Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, 1936'da ise Bankalar Kanunu çıkartılmıştır. Mevduatı Koruma Kanunu ile bankalardaki mevduat, Maliye Vekâleti ile devlet güvencesi altına alınırken[17], Ödünç Para Verme İşleri Kanunu ile özel kuruluşlar ve bankaların dışında faizle para kazanma devlet iznine bağlanmıştır. Yani bir anlamda

[17] 1934 tarihinde kanunun 7. maddesi gereğince milli ve yabancı bankalarda bulunan tasarruf ve ticari mevduatın miktarları bir tablo ile detaylı bir şekilde tespit edilmiştir. (BCA, 20.08.1934: 30-10-0-0/24-136-13).

paradan para kazanma devri izine bağlanmış ve aynı zamanda da halkın o dönem için çok fazla şikâyet ettiği tefecilik engellenmeye çalışılmıştır.[18] Böylelikle devlet sermaye sahiplerini yatırım yapmaya mecbur bırakarak özellikle o süreçte paranın sanayi yatırımına dönüşmesini sağlamak noktasında hedef belirlemiştir. Bankalar Kanunu ile birlikte ise kamu yatırımları açısından düşük faizli finans sağlanarak yatırım hızının artması hedeflenmiştir. Bu kapsamda Bankalar Kanunun diğer iki kanunun tamamlayıcısı olduğu anlaşılmaktadır.

Kanunlarla ve Merkez Bankası ile birlikte alınmış olan tedbirlerin meyveleri 1935 ve sonrasında (özellikle de 1929 krizinin etkilerinin aşılmasıyla birlikte) alınmaya başlamıştır. Nitekim 1931 yılında banka kredileri kapsamında hacim 101 milyon TL iken 1932'de (hepsi milyon TL üzerinden) 175, 1933'te 181, 1934'te 191, 1935'te 200, 1936'da 220, 1937'de 280, 1938'de 287 ve 1939'da 275 milyon TL'ye ulaşmıştır (Tezel, 2002, s. 123). 1939'daki düşüşün temel nedeni ise II. Dünya Savaşından kaynaklanmaktadır.

II. Dünya Savaşı'na kadar para politikaları konusu Türk basınında da tartışılmıştır. Hatta 1929 krizinden itibaren basında bir dizi habere rastlanmaktadır. Bu haberlerde sadece Türkiye'ye yönelik olarak değil, dünya siyasasındaki gelişmelere de yer verilmiştir. Çünkü o dönem için para meselesi sadece Türkiye'de değil dünya siyasasını da meşgul etmiş ve bu durumu basın bir para savaşı olarak değerlendirilmiştir (Dolar Buhranı Nasıl Doğdu, 02.05.1933; Nadi, 19.06.1933). Bunların bir örneğini 1933 yılındaki Cumhuriyet'in haberi oluşturmaktadır. Haberin içeriğinde Fransa ve İngiltere'nin ABD'ye karşı birlikte hareket edeceğini ve Fransa'nın altın esasından ayrılacağı ifade edilmiştir. Bunun dışında dönemin Cumhuriyet gazetesi yazarlarından olan Hayrettin Şükrü kaleme almış olduğu makalesinde "*Tarihte misli görülmemiş bir para muharebesi içerisinde bulunuyoruz. Bu günkü şartlar altında altın esası büsbütün bırakılacak mıdır? Yoksa henüz bu esastan ayrılmamış olan birkaç memleket tarafından medeniyetin devam ve bekası namına bu esas mahfuz tutulacak mıdır?*" derken dönemin algılayışını da eleştirmiştir (23.08.1933). Ayrıca yine Türk parasının kıymeti ve Türkiye'deki para meselesi için dönem içerisinde birçok haber yapılmıştır (Nadi, 22.06.1934; Türk Parasının Kıymeti Dün Yeniden Tespit Edildi, 30.09.1936; Paramızın Kıymeti ve Kıymet Hareketi, 13.12.1936).

II. Dünya Savaşı yılları Türkiye ekonomisinde tıpkı 1929 krizi gibi büyük tahribat yaratmıştır. 1929 krizi, alınmış olan çeşitli tedbirlerle (devlet kapitalizmi ve buna bağlı olarak ekonomik politikaların belirlenmesi) aşılmaya çalışılmış ve göreceli olarak da bu konuda başarı sağlanmıştır. Fakat savaş yıllarındaki tahribat kolay kolay aşılamamış ve hatta alınmış olan tedbirler de çok fazla işe yaramamıştır. Çünkü krize nazaran, başlangıcı Avrupa olan daha sonra neredeyse bütün dünyanın birbirine girmesine sebebiyet veren savaş, dünya ekonomilerinin neredeyse hepsini derinden sarsmıştır.

---

[18] 1 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen kanunla birlikte bankalar kontrol altına alınmıştır. Özellikle Berc Türker'in konuşmasında geçen "*… ecnebi bankaların sermayelerini Türk Parasıyla tespit etmediklerini Türkiye'deki işlerine dair bilanço çıkarmadıklarını, bu kanunla Cumhuriyet hükümetinin bankaları kontrol altına alarak…*" sözleri kanunun ne denli önemli olduğunu ifade etmektedir (Kamutay, Dün Bankalar Kanununu Kabul Etti, 02.06 1936; Bankalar Kanunu, 202.06. 1936).

Dolayısıyla kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olan Türkiye'de bu durumdan nasibini almıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında TL yine yabancı paralar karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Bu değer kaybedişi engellemeye yönelik olarak kambiyo politikaları yeniden düzenlemeye çalışmıştır. Bu kapsamda ilk olarak 1939'da primli kur resmileşmiştir. Takvimler 1941'i işaret ettiğinde ise ikili kur oluşturulmuş ve Tezel'in ifade edişine göre dönüştürülebilir para sahaları ithalatçılarının, Merkez Bankasından satın aldıkları dövizlere %48 oranında fark ödemeleri gerekmiştir. Buna karşılık aynı sahada çalışan ihracatçılarının getirmiş oldukları dövizlere %40 oranında prim ödenmiştir (Tezel, 2002, s.181). Dolayısıyla döviz getirene teşvik verilirken, döviz alandan daha fazla para alınmıştır. Böylelikle bir yandan TL'nin değeri korunmaya çalışılırken, bir yandan da verilmiş olan teşviklerle döviz konusundaki hacim arttırılmaya çalışılmıştır. Fakat yine de her dönemde olduğu gibi döviz ihtiyacı savaş yılları boyunca ve hatta savaş sonrası dönemde bile hissedilmiştir. Nitekim durum basında da uzun uzadıya tartışılmıştır. Hatta daha savaş başlamadan Türkiye'nin dövize ihtiyacı olduğu ortaya koyulmuştur. 04.01.1939 tarihinde basında çıkan bir haberde "…*Bilhassa sanayiciler, ham madde tedariki için döviz tedarik edemediklerinden mütemadiyen şikâyet etmektedirler*" denilmiştir (Döviz Meselesi, 04.011939). Dolayısıyla sanayiciler döviz bulamadıkları için durumunda her daim şikâyetçi olmuşlardır. Bu mesele nedeniyle mamul mal üretimi noktasında sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine savaş yılları boyunca TL'nin emisyon hacminde büyüme yaşanmıştır. Nitekim daha 1941 yılında dolaşımdaki kâğıt ve madeni para miktarı yıllık %39 oranında değişme göstermiştir (Tezel, 2002, s.123). Aynı dönemde basında da tedavüldeki Türk parasının 437.599.426 olduğu belirtilmiştir (Paramızın Yekûnu, 02.03.1941). Tedavüldeki para miktarının artışı göz önünde bulundurulduğunda savaş ortamı içerisinde para politikalarının başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

II. Dünya Savaşı sonrasında iktisadi politiğin değişmesine bağlı olarak (devlet kapitalizminin tasfiyesi ve liberalizmin işler olması) para politikaları da değişmiştir. Döviz kıtlığı bu süre zarfında da en çok tartışılan meselelerden biri olmuştur. Nitekim basında o dönem için "*Bize Döviz Kaynakları Lazım*" diye başlıklar atılmıştır (Nadi, 29.01.1946). Dolayısıyla hükümet de bu konuyu acil olarak çözmek istemiş ve 7 Eylül Kararları (1946 yılı devalüasyonu) bu şekilde hayat bulmuştur.

Genel itibariye kur ayarlaması olarak bilinen ve hükümetlerin ekonomik operasyonu olarak nitelendirilen devalüasyonların yapılmasının temelde iki nedeni vardır. Bunlardan ilki milli paraların değerlerinin azalmasına bağlı olarak yabancı menşeili ürünlerin fiyatlarının artmasıdır. Bu kapsamda yerli menşeili ürünlere halk tarafından rağbetin artmasına bağlı olarak dövizden tasarruf edilir. İkincisi ise ihracat kapsamında, fiyatların düşmesine bağlı olarak daha fazla dövizin ülke içerisine sokulmasıdır. Bu durum ise devalüasyonun ülke için lehte çıkan sonucudur. Sonuçların bu şekilde pozitif yönde çıkması için belirli şartlar vardır. İlk olarak enflasyonun oluşmaması için sıkı bir fiyat politikası takip etmek gerekirken, ikinci olarak ise ihraç edilecek ürünlerin stok miktarını arattırmak gerekmektedir. Aksi halde sonuçlar ülke ekonomisi için felaket doğurur (Çelebi, 2001, s.56). Nitekim 1946 yılı

devalüasyonu da Türk ekonomisi açısından sonuçları felaket olan bir ekonomik operasyon olmuştur.

Peker Hükümeti[19] tarafından gerçekleştirilen devalüasyon sonrasında kur ayarlaması yapılmış (Yeni Tedbirlerle İthalat ve İhracat İmkânları Geniş Ölçüde Arttırılıyor, 08.09.1946) ve denetim yeteri kadar sağlanamadığı için ürünlerin fiyatları yükselmiştir. Bununla birlikte döviz rezervlerinde erimeler yaşanırken cari açık da büyümüştür. Daha sonra bu durumu engelleyebilmek için yeni tedbirler (fiyat denetiminin serbest bırakılması, ithalatçılara serbest döviz miktarı, gümrük duvarlarının yükseltilmesi) alınmış fakat kötü gidişat engellenmemiştir. Dolayısıyla bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra 7 Eylül Kararlarının anlamsız bir hamle olduğu yüksek sesle söylenmeye başlanmıştır. Nitekim Suvla "*Memleket bu operasyonu icap ettiren durumda değildi, buna rağmen operasyon yapıldı*" derken haklı olarak ekonomin geldiği noktayı eleştirmiştir (13.09.1947). Devalüasyon dışında devlet kapitalizminin etkisini kaybetmesi ve savaş sonrasında ekonomi çerçevesinde yaşanan bunalım da ekonominin kötü gidişatını geliştiren başlıca etmenler olmuştur.[20]

Savaş sonrasında devlet kapitalizmi/devletçilik Türkiye'nin batı bloğunda yer alması bağlamında etkisini yavaş yavaş kaybetmiştir. İktisadi sistematik bu kapsamda bütünüyle değişmiştir. Bu süreçte ilk olarak özel sermaye çevreleri olan ilişkilerin düzenlemesi için devlet fabrikalarının yani milli fabrikaların özel sermayeye devredilmesi gündeme gelmiştir. 1947 yılı bu durum açısından milat sayılabilir ve tarih olarak da tesadüfi değildir. Toplanan 7. Kurultayda devletçilik tasfiye edilmiştir (Bila, 2008, s. 113). Dolayısıyla devletçiliğin tasfiyesine bağlı olarak basın kamuoyunu yavaş yavaş yeni duruma alıştırmaya çalışmıştır. Örneğin Benerli Cumhuriyet gazetesindeki makalesinde "*…devletin tesis ettiği fabrikaların özel sermayeye devrini düşünen sayın Başbakan'ın kanaatlerinden vazgeçmediğini görmek, sanayimizin normal ve faydalı yollarla yürümesini bekleyen için büyük bir ümit ve teselli kaynağı olacaktır*" (01.11.1947) derken liberal politikaların uygulanması gerektiği üzerinde durarak devlet kapitalizminin yanlışlığını vurgulamaya çalışmıştır. CHP iktidarını Demokrat partiye devredene kadar ve hatta iktidar değişiminden sonra bile satılacak olan fabrikalarla ilgili basına yansımalar olmuştur.[21] Bununla birlikte yine özel sermaye ile ilişkileri düzeltebilmek

---

[19] Peker hükümeti Saraçoğlu hükümetinin istifası akabinde kurulmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 409; Saraçoğlu İstifa Etti, Yeni Kabineyi Kurmağa İstanbul Milletvekili Recep Peker Memur Edildi, 06.08.1946; Yeni Kabine Dün Kuruldu, 07.08.1946).

[20] Burada önemli olan meselelerden biri de Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıdır. İlk olarak Truman doktrini aslında ABD'nin uzak karakol rolü üstlenme anlamına gelmektedir. Nitekim SSCB tehdidi dolayısıyla Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak olan yardımlar hem ABD açısından hem Türkiye açısından önem arz etmiştir ki 1947 yılında bu yardımlar gerçekleşmeye başlamıştır. Bunun dışında Marshall yardımları ise esasen Batı Avrupa'ya yönelik olarak yapılması planlanan bir proje olarak hayat bulmuştur. Fakat savaş boyunca bozulan Türk ekonomisini düzeltebilmek için Türkiye de bu plana dâhil edilmiş ve 1948-1951 yılları arasında yardım alabilmiştir (Ertem, 2009, s. 388-393). Dolayısıyla ABD iki proje ile birlikte hem SSCB'yi bölgeden uzak tutmuş hem de kendi ticari coğrafyasını oluşturmuştur. Böylelikle Türk ekonomisi de yavaş yavaş ABD hegemonyası altına girmeye başlamıştır.

[21] Örnek birkaç haber için bkz. (Hususi Sermayeye Devredilecek Fabrikalar, 18.04.1948; Satılık Fabrikalar, 08.06.1950; Devlet İşletmelerin Hususi Sermayeye Devri, 09.06.1950).

için uygulanan para politikaları fiyat denetiminin serbest bırakılması ve ithalatçılara serbest döviz miktarı bu kapsamda gerçekleşmiştir.

1930'lu yıllardan başlamak üzere Merkez Bankası ve dolayısıyla para politikaları dönemin gerçeklerine göre dizayn edilmiştir. Başlangıçta kriz sonrasında krizin ortaya çıkardığı tahribatın minimize edilmesinin ardından alınan tedbirler işe yaramış ve dolayısıyla göreceli olarak başarı yakalanmıştır. Fakat savaşın Türkiye iktisadiyatı içerisinde ortaya çıkarmış olduğu olumsuzluklar ekonomik yapıda işlerin bir önceki döneme göre daha kötü bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Sonucunda zorlamadan doğan sebeplerle liberal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla bütün iktisadi sistematik değişmiş ve dolayısıyla para konusundaki politikalar da bu dönemin gerçeklerine uygun olarak revize edilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanının ardından 1929 yılına kadar şartların zorlamasına rağmen Türkiye ekonomik yapılanmasını ve ekonomi ile ilgili kurumlarını oluşturmayı başarabilmiştir. Dünya ekonomik krizinin patlak vermesi üzerine diğer tüm devletlerde olduğu gibi Türkiye de bu krizden etkilenmiş ve nihayetinde iktisadi sistematiğin temel felsefesi olan liberal politikaların ekonominin gelişimine yeteri kadar katkı sağlayamadığı anlaşılmıştır. Nitekim dönem içerisinde uygulanan politikalar ne kadar liberal görünürse görünse aslında temelinde devletçilik/devlet kapitalizminin yattığının işaretleri de mevcuttur. Bu bağlamda 1929'a kadar geçen süre zarfında Türkiye'de karma bir ekonomik model uygulanmıştır. Fakat ülkenin yeni kurulması, özel sermayenin güçsüzlüğü ve alt yapı eksiklikleri (yetişmiş kalifiye eleman, bankacılık sisteminin gelişmemesi, ekonomi ile ilintili kurumların var olmayışı vs.) gibi sebeplerden ötürü ilk olarak bu eksiklikler olabildiğince giderilmeye çalışılmış ve büyük oranda da başarı sağlanmıştır. Her ne kadar başarı sağlansa da ekonomik yapılanma tam anlamıyla gerçekleştirilemediği için 1929 krizi şiddetle hissedilmiştir.

Krizin şiddetle hissedilmesinin akabinde bu kötü durumdan kurtulabilmek için iktisadi politika arayışları gündeme gelmiştir. İlk olarak para politikalarını belirleyebilmek için Merkez Bankası kurulmuştur. Aslında kriz öncesi dönemde Merkez Bankası'nın kurulabilmesi çeşitli girişimlerde bulunulmuş fakat şartların olgunlaşmaması nedeniyle bankanın kuruluşu ötelenmiştir. Merkez Bankasının kurulduğu süreçte de şartlar olgunlaşmış değildir ancak bankanın kuruluşu zaruri olduğu için şartlar zorlanarak kurum vücuda getirilmiştir.

Merkez Bankasının kuruluşunun akabinde Türkiye iktisadiyatı için Cumhuriyet Halk Fırkasının 3. Kurultayı bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu kurultayda devletçilik ilkesinin benimsenmesinin ardından iktisadi sistematik tamamıyla değişmiş ve alınan kararlar ivedilikle uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte devlet bizzat işletmecilik yaparak hem ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedeflemiş hem de halkın ihtiyacı olan mamul ürünleri imkânlar doğrultusunda üretmiştir. Dolayısıyla bu durumun devlet kapitalizminin etkin olduğu yıllarda para politikalarıyla direkt olarak bağlantısı bulunmaktadır.

Merkez Bankasının kurulmasının ardından çıkartılan kanunlarla TL'nin değeri yabancı paralar karşısında muhafaza edilmeye çalışılırken, ithal edilen ürünlerin bir

kısmının üretilmesiyle döviz tasarrufu sağlanarak bunun ülke ekonomisine katkı sağlaması hedeflenmiştir. Bir anlamda II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar hedeflerin bir kısmının gerçekleştiği de anlaşılmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından (Türkiye savaşa katılmamış olmasına rağmen) Türkiye'deki ekonomik ilişkiler daha girift ve karmaşık hale dönüşmüştür. Yine bu süreçte para politikaları sıkı sıkıya uygulanırken savaşın getirmiş olduğu olumsuz şartlar dolayısıyla bütün dengeler alt üst olmuştur. Özellikle iç siyasada sermaye sahiplerinin ihtikâr (vurgunculuk) faaliyetleri devletçiliği zafiyete uğratmıştır. Başlangıçta çeşitli kanunlarla sıkı denetim mekanizması oluşturulurken sonraki süreçte açık enflasyonist politikalar uygulanmıştır. Fakat her iki politika da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Savaş sonrasında zorlamadan dolayı Türkiye'nin Batı bloğunun içerisinde yer almasının ardından, devlet kapitalizmi de gevşemiş ve nihayetinde 1947 yılında terk edilmiştir. 1946-1950 sürecinde para politikaları liberal bağlamda uygulanmaya yönelik olarak değişmiştir. Dolayısıyla 1946 yılında yapılan devalüasyonu da bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Fakat gerekli tedbirlerin tam manasıyla alınmadan devalüasyonun yapılması nedeniyle, bu ekonomik operasyon felakete dönüşmüştür. Nitekim 1950 yılında iktidarını Demokrat Parti'ye devredecek Cumhuriyet Halk Partisi bu süreçte kendi eliyle oluşturmuş olduğu devlet kapitalizmini yine kendi eli ile imha etmiş ve liberal bakış açısı ile ülkeyi 1950 yılına kadar yönetmiştir.

Extended Abstract

Central Banks, which is an emission bank, became widespread in the world history with the 19th century. The earliest examples of these banks can be found in 17th century England, where capitalism was developed. Initially, emission banks, which were established by private capital, were nationalized in order to determine the economic policies of countries after they became widespread in the 19th century. Therefore, Central Banks have been one of the most important touchstones of developed economies in the process.

In terms of the economic history of Turkey, the invention of the emission bank (Central Bank) again coincides with the 19th century world. In this process, in terms of the results of the French Revolution, as in other empires, the Ottoman Empire entered the process of dissolution. The imperialists accelerated the disintegration process of the Ottoman Empire due to the richness of the resources of the Ottoman country, its close geography to the colonies and other political reasons. With the Treaty of Balta Limani, which was first signed in 1838, British imperialism transformed the Ottoman Empire into a semi-colonial state. Subsequently, the Ottoman Bank was established in partnership with the French capital in line with its own economic interests. The fact that the Ottoman Bank has duties such as mintage, discounting bonds, paying interest and principals for domestic and foreign debts shows that the bank fulfills its function as an emission bank (Central Bank). Therefore, the determination of economic and monetary policies in the imperial economy was shaped within the framework of the Ottoman Bank, which was established by foreign capital. Considering that these duties

were carried out by treasury money changers (Tailed Berats) in the Ottoman classical order, it is understood that the Ottoman Empire was transformed into a colony.

After the Ottoman Empire withdrew from the stage of history after the World War I, since the administrative staff in the new state that was established aimed at full independence, the Izmir Economy Congress convened before the state's management style was determined. In this congress, decisions were taken for all stakeholders related to the economy to be fully independent in terms of economy. The decisions taken in the congress with liberal tendencies were tried to be implemented until 1930. However, in terms of the determination of monetary and economic policies by the state in a healthy way, a missing point in the economic field of the Republic of Turkey was the establishment of the emission bank. The first attempts on this subject started in 1927. However, due to the unfavorable conditions, the establishment of the emission bank could not be realized.

When the calendars pointed to the year 1930, no matter how unfavorable the conditions were in the Republic of Turkey, decisive steps were taken for the establishment of the bank. As a matter of fact, the damage caused by the economic crisis of 1929 on the economy is one of the main reasons for this determination. As a result of the studies, the Central Bank was established in the form of a consortium. The monetary policies in the next period have been shaped within the framework of this emission bank.

Besides the Central Bank, another important development in the 1930s was the change in economic policies. Since the results of the 1929 crisis could not be overcome by liberal policies, the state itself took the capitalist initiative and operated. Therefore, statism/state capitalism, which would last until 1946 after 1930, was again made effective by the administrative staff. In this context, the state established and operated factories in line with the needs. However, after the World War II, in the bipolar world, Turkey had to take its place in the capitalist bloc due to the force of the conditions. For this reason, state capitalism was destroyed by those who made it work. From this point of view, since 1930, while monetary policies were determined within the framework of the Central Bank, the philosophy in the economic structuring also controlled all activities in the economic field.

The aim of this study is to reveal the monetary policies implemented by the Republican People's Party as the governing party of the state, until the need for a Central Bank was felt strongly in the process of state capitalism. In this research, document analysis method was used. Archival documents, newspapers and research works were used within the scope of document analysis.

Kaynakça

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (206.02.1930). *Türk parasının kıymetini korumak için kambiyo, nukut, esham ve tahvilat işlemi.* 30-18-1-2/8-9-19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (07.02.1931). *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu'nun geçici 1.maddesi gereğince Maliye Vekilinin başkanlığında toplanacak tesis heyeti üyeliklerine yapılan tayinler*. 30-18-1-2/17-8-19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (20.08.1934). *Mevduatı Koruma Kanunu'nun 7. maddesine göre milli ve yabancı bankalarda bulunan tasarruf mevduatı ile ticari mevduatın 1933 senesi sonundaki miktarlarını gösteren cetvel*. 30-10-0-0/24-136-13.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (22.11.1937). *Beş yıllık sanayi müesseseleri ve üretimi istatistiği*. 30-10-0-0 / 24-138-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (20.12.1940). *1939 yılı teşvik-i sanayi müesseselerinin istatistiği*. 30-10-0-0 / 25-140-12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (12.04.1940). *Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade eden müesseseler ve sanayi üretimi istatistiği.* 30-10-0-0 / 25-140-4.

Kitaplar

Ahmad, F. (2013). *İttihat ve terakki (1908-1914)*. (N. Yavuz, çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akgüç, Ö. (1992). *100 soruda Türkiye'de bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Akşin, S. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.

Avcıoğlu, D. (1968). *Türkiye'nin düzeni (dün-bugün-yarın)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aybars, E. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. İzmir: Zeus Kitabevi.

Aydemir, Ş. S. (1932a). *İnkılap ve kadro*. Ankara: Milliyet Matbaası.

Bila, H. (2008). *CHP 1919-2019*. İstanbul: Doğan Kitap.

C.H.F. üçüncü büyük kongre zabıtları 10–18 Mayıs 1931. (1931). İstanbul: Devlet Matbaası

Cem, İ. (2010). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis'te muhalefet ikinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dünden bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2011). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları.

Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

İnan, A. (1989). *İzmir iktisat kongresi*. Ankara: TTK.

Kansu, A. (2011). *1908 devrimi*. (A. Erbal, çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri (24Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*. (C. 1). Ankara: TBMM Basımevi.

Pamuk, Ş. (1988). *100 soruda Osmanlı Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Ramsuar, E. E. (2011). *1908 ihtilalinin doğuşu*. (M.Ö. Mengüşoğlu Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.

Sombart, W. (2017). *Burjuva*. (O. Adanır, çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Tekeli, İ. İlkin, S. (1977). *1929 dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Ankara: ODTÜ.

Tekeli, İ. İlkin, S. (1997). *Para ve kredi sisteminin oluşumunda bir aşama Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.* Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları.

Tekeli, İ. İlkin, S. (2009). *Uygulamaya geçerken devletçiliğin oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın.

Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1982). *Milli iktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat- milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2004). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Makaleler

Aydoğdu, M. (2016). Mütareke döneminde itilaf devletleri ve İstanbul hükümetleri arasında ithalat gümrük vergisi problemi (1918-1922). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15(30), 59-88.

Bolat, B. S. & Demirarslan, T. (2013). Lozan görüşmeleri sırasında mecliste ortaya çıkan II. grup muhalefeti ve basına yansıması. *Atatürk Yolu*, 14(53), 29-60.

Bulut, M. (2003). 1929 dünya ekonomik buhranı ve Türkiye'de devletçiliğe geçiş. *Bilig*, 26, 77-101.

Çelebi, E. (2001). Türkiye'de devalüasyon uygulamaları (1923-2000). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 55-66.

Delice, G. (2015). Türkiye Cumhuriyeti merkez bankası, 85 yıllık bir geçmişin izlerinden tarihe kayıt düşmek. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 1-55.

Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(2), 137-159.

Duman, D. (2013). 1929 dünya ekonomi krizi ve ulusal ekonomiyi güçlendirme mücadelesinde kadınlar. *Turkish Studies*, 8(5), 211-224.

Dura, C. & Altıparmak, A. (2000). 1838 Osmanlı İngiliz ticaret antlaşması: nedenleri ve sonuçları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16, 17-30.

Eroğlu, N. (2010). Atatürk dönemi para politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(1), 23-36.

Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.

İnce, F. (2013). Lozan barış antlaşması ve Ege adaları. *Atatürk Yolu*, 14(53), 101-128.

Keyder, Ç. (1978). 1923-1929 döneminde para ve kredi. *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 210-250.

Kocaoğlu, M. (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı. *OTAM*, 6(6), 195-210.

Koraltürk, Murat, (1996). Âli iktisat meclisi (1927-1935). *Ekonomik Yaklaşım*, 7(23), 47-64.

Müezzinoğlu, E. (2018). İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya ziyareti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 249-260.

Oktar, S. & Varlı, A. (2009). İttihat ve Terakki döneminin ulusal bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli bankası. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 27(2), 1-20.

Sağlam, D. (1981). Türkiye'de devletçilik fikrinin doğuşu ve geçirdiği aşamalar. *Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası Konferansı*, İstanbul, 71-97.

Sait, D. (2008). Atatürkçü düşünce sistemine göre devletçilik ilkesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, No: 3797, 1-14.

Sarıkoyuncu Değerli, E. (2020). Avustralya basınında Türkiye'de milli egemenlik (1920-1924). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 89-106.

Semiz, Y. & Akandere, O. (2001). 1929 ekonomi buhranı ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 301-313.

Tokgöz, E. (1995). Merkez bankalarının bağımsızlığı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 1-28.
Uzun, H. (2016). Cumhuriyet halk partisi kongrelerinde devletçilik tartışmaları (1931-1947). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 5(2), 273-305.
Yaman, A. E. (1992). Başkumandanlık kanunu. *Atatürk Yolu*, 3(9), 85-110.
Yetiz, F. (2016). Bankacılığın doğuşu ve Türk bankacılık sistemi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.

Süreli Yayınlar

(1930, 28 Mayıs). Cumhuriyet merkez bankası layihası bugün millet meclisine takdim ediliyor. *Hâkimiyet-i Milliye*, s. 1.
(1933, 2 Mayıs). Dolar buhranı nasıl doğdu? *Cumhuriyet*, s. 4.
(1931, 11 Mayıs). Gazi cumhuriyet halk fırkasının üçüncü büyük kongresini açtı. *Hâkimiyet-i Milliye*, s. 1.
(1935, 9 Mayıs). R. Peker radyoda yeni parti programı taslağı üzerinde önemli bir konuşma yaptı. *Ulus*, 9 Mayıs 1935. s. 1.
(1935, 9 Mayıs). Recep Peker'in söylevi. *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1935. s. 12.
Aydemir, Ş. S. (1932b). Plan mefhumu hakkında. *Kadro*, Sayı: 5.
İnönü, İ. (1933). Fırkamızın devletçilik vasfı. *Kadro*, Sayı: 22.
Nadi, Y. (1933, 19 Haziran). Londra konferansında para meselesi. *Cumhuriyet*, s. 1.
Nadi, Y. (1934, 22 Haziran). Paramızın milli ve beynelmilel kıymeti. *Cumhuriyet*, s. 1.
Tökin, İ. H. (1932). Köy iktisadiyatında teknik inkılabı. *Kadro*, Sayı: 2.
(1930, 10 Haziran). Cumhuriyet merkez bankası layihası bugün görüşülecek. *Hâkimiyet-i Milliye*, s. 1,4.
(1930, 12 Haziran). Cumhuriyet merkez bankı kanunu. *Hâkimiyet-i Milliye*, s. 1, 3.
(1936, 2 Haziran). Kamutay, dün bankalar kanununu kabul etti. *Ulus*, s. 1, 5.
(1950, 8 Haziran). Satılık fabrikalar. *Cumhuriyet*, s. 1.
(1950, 9 Haziran). Devlet işletmelerin hususi sermayeye devri. *Cumhuriyet*, s. 2.
(1939, 4 Ocak). Döviz meselesi. *Cumhuriyet*, s. 5.
Nadi, N. (1946, 29 Ocak). Bize döviz kaynakları lazım. *Cumhuriyet*, s. 1, 3.
(1930, 21 Şubat). Türk parasının kıymetini koruma kanunu. *Hâkimiyet-i Milliye*, s. 1, 3.
(1941, 2 Mart). Paramızın yekûnu. *Cumhuriyet*, s. 3.
(1948, 18 Nisan). Hususi sermayeye devredilecek fabrikalar. *Cumhuriyet*, s. 2.
(1936, 2 Haziran). Bankalar kanunu. *Cumhuriyet*, s. 1, 3.
(1931, 11 Mayıs). Gazi'nin küşat nutku. *Cumhuriyet*, s. 1, 5.
(1946, 6 Ağustos). Saraçoğlu istifa etti, yeni kabineyi kurmağa İstanbul milletvekili Recep Peker memur edildi. *Cumhuriyet*, s. 1.
(1946, 7 Ağustos). Yeni kabine dün kuruldu. *Cumhuriyet*, s. 1.
Şükrü, H. (1933, 23 Ağustos). Para meselesinde dünya iki yol karşısında. *Cumhuriyet*, s. 4.
Suvla, R. Ş. (1947, 13 Eylül). 7 Eylül kararlarından dönmemiz kabil midir? *Cumhuriyet*, s. 2.
(1946, 8 Eylül). Yeni tedbirlerle ithalat ve ihracat imkânları geniş ölçüde arttırılıyor. *Ulus*, s. 1.
(1929, 11 Eylül). İstanbul'daki bankalar Türk parasının kıymetini düşürüyorlar mı? *Cumhuriyet*, s. 2.
(1936, 30 Eylül). Türk parasının kıymeti dün yeniden tespit edildi. *Cumhuriyet*, s. 1.
(1931, 3 Ekim). Buhranın neticesinde. *Cumhuriyet*, s. 3.
(1931, 3 Ekim). Cumhuriyet merkez bankası. *Hâkimiyeti Milliye*, s. 1.
Benerli, R. (1947, 1 Kasım). Devlet fabrikalarının hususi sermayeye devri lazımdır. *Cumhuriyet*, s. 2.
(1936, 13 Aralık). Paramızın kıymeti ve kıymet hareketi. *Cumhuriyet*, s. 6.

Tezler

Demirel, K. (2014). Emlak ve Eytam bankası. (Yüksek Lisans Tezi). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Gül, M. (1989). Atatürk döneminde Türkiye'nin sanayileşme politikası (1923-1938). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Köse, M. (2010). 1927 nüfus sayımı ve sonuçlarının değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Küçükkoyuncu, S. (2010). Bir üst kimlik projesi olarak "itiihad-ı anasır" kavramına iktidar ve muhalefetin yaklaşımları (1908-1913). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yapıcı, H. (2019). Türkiye'de milli burjuvazi: tek parti dönemi. (Doktora Tezi). Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp